

RECENZII ȘI PEZENTĂRI

Costin Feneșan, **IZVOARE DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ. Vol. I. Secolul al XVIII-lea. TRANSILVANIA.** Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1986, 434 p. + 9 anexe.

S-a făcut remarcă îndreptățită că în ultimii ani demografia istorică a realizat progrese considerabile, devenind o disciplină „de vîrf” a istoriei și demografiei. În accepția sa modernă, demografia istorică datează de 3—4 decenii, așa cum a fost definită de L. Henry, J. Dupâquier, T. Hollingsworth și alții. Lăsînd la o parte discuția privind obiectul și specificul metodelor sale, diferența dintre demografia istorică și istoria populației¹, un lucru este sigur în ceea ce privește geneza acestei discipline în noua sa formă: rolul decisiv pe care l-a jucat arhivistica. De altfel, lucrarea clasică a demografiei istorice², ca metodologie și problematică, se datorează unui demograf, statistician și istoric, Louis Henry, și unui istoric arhivist, M. Fleury, și este consacrată metodelor de prelucrare a informațiilor cuprinse în registrele parohiale și de valorificare a acestora. Dacă acceptăm una din definițiile date demografiei istorice ca „studiu al populațiilor vechi și în special al aceloră pentru care nu dispunem de date statistice în formele moderne” (R. Pressat, 1979) sau „demografia istorică se ocupă de populațiile din trecut pentru care dispunem de izvoare scrise” (L. Henry, 1981), ajungem cînd să circumscriem domeniul demografiei istorice la înregistrări prestatistice de tipul *conscriptiei*, în diferitele sale forme, precursora recensămîntul populației, și la registrele de stare civilă, de tipul *registrelor confesionale*. Or, dacă despuiera conscripțiilor ne dă informații despre numărul și structurile populației (demografice, etnice, sociale, economice, profesionale etc.), exploatarea registrelor confesionale, prin prelucrarea adecvată

a informațiilor privind nașterile, decesele și căsătoriile, ne furnizează elemente pentru cunoașterea mișcării naturale a populației. Cele două modalități se completează, pe baza lor se pot întocmi serii cronologice ale numărului populației și dinamicii demografice, făcînd posibil dezideratul istoriei populației și, mai departe, al istoriei sociale, economice etc., dar care nu este cu puțință fără istoria populației. Obiecția întilnită uneori în literatura de specialitate că termenul de „demografie istorică” ar trebui înlocuit cu cel de „istorie demografică”, analog cu cel de istorie socială sau economică, sau, mai simplu, de „istorie a populației”³, justificată în sine, are nevoie de o explicație: înainte de a se face o istorie a populației, este necesară reconstituirea datelor privind numărul populației și fenomenele demografice. Abia apoi se poate studia rolul populației ca factor determinant al societății și influența factorilor sociali, economici, culturali asupra populației, în cadrul cunoscutei sintagme „populație — societate” sau, cu un termen modern „populație—dezvoltare”. Desigur, populația a fost prezentă întotdeauna în studiile istoricilor, mai mult sau mai puțin explicit; abia însă pe baza achizițiilor demografiei istorice se va putea întocmi o istorie a populației și se va acoperi integral dezideratul „demografia — dimensiune a istoriei”. Pentru aceasta identificarea și valorificarea izvoarelor demografiei istorice au o importanță considerabilă, iar rolul istoricului arhivist, dotat cu mijloacele analizei demografice, este hotărîtor, chiar dacă munca sa, migăloasă și răbdătoare, este doar aceea de a pregăti — după expresia lui J. Dupâquier⁴ — „cărămizi” pentru marea construcție a istoriei populației.

¹ Vl. Trebici, *Demografie și istorie: spre o nouă sinteză?*, în „Revista de istorie”, tomul 37, Nr. 5, 1984, p. 417—421.

² M. Fleury, L. Henry, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, I.N.E.D., 1956 (reeditări 1965 și 1976).

³ Alain Girard, *L'homme et le nombre des hommes*, Presses Universitaires de France, Paris, 1984, p. 45 și 55.

⁴ J. Dupâquier, *Histoire et Démographie*, în: *Hommage à Louis Henry*, în „Population”, 32-e année, septembrie 1977.

Considerațiile de mai sus mi s-au părut necesare drept cadru introductiv la aprecierea volumului recent apărut și datorat istoricului dr. Costin Feneșan, nume bine cunoscut istoricilor și demografilor.

Cîteva cuvinte despre conținutul cărții și alcătuirea ei. Un studiu introductiv al autorului — asupra căruia vom reveni dată fiind valoarea sa — prefațază o culegere de 28 documente și 12 tabele (în anexă), referitoare la Transilvania, între anii 1703—1785. Pentru a preveni eventualele nedumeriri, autorul explică opțiunea sa, precum și criteriile adoptate.

Transilvania dispune de un număr mare de conscripții fiscale, militare și confesionale efectuate în secolul al XVIII-lea. Documentele referitoare la aceste conscripții se găsesc în arhivele diferitelor orașe din Transilvania, constituind o sursă insuficient valorificată. Documentele cuprind, în mare măsură, indicații oficiale cu privire la efectuarea conscripțiilor și sînt importante sub raport metodologic, deoarece calitatea datelor centralizate, fiabilitatea lor statistică, depind de calitatea înregistrării, de cuprinderea populației, de perioade de timp etc., condiții bine cunoscute statisticienilor. Cît privește tabelele, autorul a optat pentru cele ale căror date ridică mai puține obiecții și care sînt semnificative din punct de vedere etnic. Modul în care editorul volumului a ales documentele și tabelele, dintr-o masă mare de informații, este judicios; în realitate, s-a obținut un „esantion“ care este „representativ“ pentru Transilvania secolului al XVIII-lea.

Pentru unele conscripții se dau numai elementele metodologice; pentru altele se furnizează și informații numerice. Conscripția din 1703 ne este cunoscută numai ca proiect de instrucțiune, în care se găsesc o serie de elemente ce vor fi dezvoltate cu prilejul altor conscripții. Pentru istoricul statisticii ele prezintă mult interes. Să nu uităm că secolul al XVIII-lea este, în spațiul germanic, anul de afirmare a așa-numitei statistici descriptive (Achenwall, de pildă); „aritmetica politică“, apărută în Anglia, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea (W. Petty, J. Graunt), se va răspîndi mult mai tirziu în Europa. Și totuși, conscripțiile din Transilvania vădesc o „propensiune“ foarte puternică pentru elementul cifric. Din conscripțiile 1713—1714, 1721—1723, 1733, 1747—1748, 1760—1762, 1766—1767 și 1784—1786, o valoare deosebită prezintă conscripția confesională din

1733, inițiată de episcopul Ioan Inochentie Micu, din care rezultă că din cele 2078 localități recensate în principatul Transilvaniei, 1141 erau locuite numai de români, 795 aveau populație mixtă, iar în cazul altor 142 nu a fost indicată în mod expres apartenența etnică a populației. Interesant este, de asemenea, că alături de familie s-au înregistrat nominal persoanele și, în general, programul de înregistrare s-a îmbogățit treptat cu noi caracteristici. Cea mai amplă conscripție este cea din 1784—1785, căreia autorul — pe drept cuvînt — îi recunoaște caracteristicile unui recensămînt modern al populației, așa cum pentru Țara Românească asemenea caracteristici sînt recunoscute recensămîntului din 1838 (I. Donat și G. Retegan). Remarcabil este faptul că la această conscripție au fost folosite foi individuale ale familiei; de asemenea, s-a proiectat ca pe baza rezultatelor conscripției să se instituie un registru al populației, idee nouă în istoria recensămîntelor populației. Atît pentru conscripția din 1784—1786, cit și pentru registrul proiectat de populație dispunem și de instrucțiuni în limba română, reproduse în volumul de față cu toată rigoarea, corectîndu-se, pe alocuri, textul publicat de L. Moldovan în 1966. Filologii se vor apleca cu mult interes asupra acestor texte în limba română; statisticianul și demograful vor reține încercările de adaptare a unor termeni tehnici. Așa, de pildă, se cunoștea că termenul de „populație“ s-a folosit pentru prima dată în 1811, de către Alexandru Ipsilanti, sub forma de „population“. Or, în instrucțiunile în limba română (1784), înțîlnim expresia „popuație“, deci anterior datei de 1811. Este de cea mai mare utilitate publicarea datelor centralizate ale recensămîntului din 1784—1786 (Tab. XII); pe această bază, după un examen critic, se vor putea face studii istorice și demografice pertinente.

Studiul introductiv al lui C. Feneșan poate servi ca model pentru orice editor de izvoare de demografie istorică: spirit critic, muncă și competență de benedictin, acribie filologică, cărora li se adaugă pasiunea pentru punerea în evidență, în mod obiectiv, a informațiilor privind prezența românilor în Transilvania. Reproducem, în acest sens, concluzia studiului introductiv: „Analiza comparativă, complexă și obiectivă, a izvoarelor de demografie istorică a Transilvaniei din veacul al XVIII-lea a demonstrat și va demonstra oricînd o realitate de ne tăgăduit: în tot cursul „secolului lu-

minilor“ țara românească din interiorul arcului carpatic a fost locuită, în proporție de aproape două treimi, de români, populația din vechime și din-totdeauna a acestui pământ“ (p. 17). Volumul pus la dispoziția cercetătorilor — despre care editorul afirmă justificat că este „primul de acest gen din istoriografia română“ (p. 5) — înseamnă un ajutor neprețuit pentru studiile de demografie istorică. Întrucât este

vorba de primul volum, ne exprimăm convingerea că el va fi urmat și de altele, prin osîrdua aceluiași editor căruia i se cuvine să-i exprimăm întreaga noastră grațitudine, și va stimula și pe alți cercetători pasionați să ne dea acel „corpus“ de izvoare de demografie istorică indispensabil pentru istoria populației României.

VLADIMIR TREBICI

Direcția Generală a Arhivelor Statului din R. S. România, POPORUL ROMÂN ȘI LUPȚA DE ELIBERARE A POPOARELOR DIN BALCANI (Ediție întocmită de : Ioana Burlacu, Radu Constantinescu, Maria Dogaru, Olimpia Guțu, Vasile Matei, Ioana Alexandra Negreanu, Gheorghe Radu, Mircea Spiridoneanu, Natalia Trandafirescu), București, 1986, 661 p.

Recent, sub egida și auspiciile Direcției Generale a Arhivelor Statului, a văzut lumina tiparului un volum care, sîntem convinși, va fi primit cu îndreptățit interes nu numai de cercurile de specialitate din țară și de peste hotare, ci, deopotrivă, de toți cei dornici să cunoască mai aprofundat, cu nuanțările cuvenite, istoria atît de zbu-ciumată a popoarelor din Balcani. Acest interes este cu atît mai îndreptățit, cu cît istoria ultimului mileniu a popoarelor balcanice constituie într-o anumită măsură istoria legăturilor neîntrerupte dintre ele, în dorința comună de afirmare a individualității lor, de împlinire a idealului de libertate și neatinzare națională. Continuînd în aceste împrejurări o preocupare mai veche a istoriografiei române, ilustrată cu atita strălucire de Nicolae Iorga, volumul apărut nu de mult vine să întregască în chip fericit nu numai imaginea contribuției românești la evoluția generală a popoarelor din Balcani, ci și să afirme o dată mai mult vocația de pace și colaborare a românilor prin pilde dintre cele mai alese. Într-adevăr, — așa cum reiese în chip pregnant din documentele cuprinse în volum — Țările Române din timpul evului de mijloc, iar mai apoi România modernă, au constituit atît un loc de refugiu pentru frații oprimați de la sudul Dunării și de mai departe, cît și deopotrivă, pămîntul făgăduinței, de unde, sub ocrotirea plină de înțelegere și cu sprijinul generos al românilor, s-au născut planuri și au pornit fapte contribuind fiecare în parte și toate împreună la împlinirea dorinței și voinței de libertate națională și socială a popoarelor din Balcani. În același timp, documentele înmănușiate în volum scot din nou în evidență însemnătatea relațiilor in-

terbalcanice — chiar și atunci cînd acestea sînt dominate de imperativele luptei de eliberare național-politică — pentru îmbogățirea reciprocă a patrimoniului spiritual și material pe calea progresului istoric. De aceea se cuvine subliniat cu atît mai mult faptul că aportul românilor la opera de propagare a popoarelor din Balcani a fost posibil în mare măsură numai datorită păstrării neîntrerupte — ca singur popor din tot sud-estul european — a unei organizări politice și de stat autonome, în pofida încercărilor repetate de suprimare.

Din marea număr de izvoare — mai puține pentru veacurile de început, sporind însă neîncetat și devenind tot mai variate pe măsura apropierii de epoca modernă — editorii au optat pentru 250 de piese, ilustrînd perioada cuprinsă între anul 1369 și izbucnirea primului război mondial (1914). Fie că au mai fost editate (în cazul documentelor pînă la 1832), fie că văd acum pentru prima oară lumina tiparului (cum este cazul majorității documentelor din epoca modernă) ori reprezintă știri de presă (multe intrate pentru prima dată în circuitul științific), asocierea acestor izvoare într-un anumit context îngăduie înțelegerea lor dintr-un unghi de vedere altul decît cel obișnuit. Pentru realizarea acestui volum cu un caracter mai deosebit, editorii au procedat — pe lîngă selecția critică și riguroasă în edițiile de izvoare și colecțiile de presă — la o investigație minuțioasă, dar cu atît mai bogată în rezultate, în fondurile și colecțiile de documente păstrate la Arhivele Statului București (Casa regală, Ministerul de Interne, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Colecția de microfilme etc.), la arhivele din Brăila, Galați și Giurgiu ori în colec-

țiile Academiei Republicii Socialiste România. Se mai cuvine evidențiat faptul că editorii s-au văzut confrunțați adeseori cu dificultatea decurgând din pluralitatea limbilor în care au fost redactate documentele (latină, greacă, slavonă, franceză, engleză, germană, bulgară, italiană), sarcină de împlinirea căreia s-au achitat însă cu prisosință, iar aceasta cu atât mai mult, cu cât documentele sînt publicate — acolo unde e cazul — în versiunea lor originală, însoțită de traducerea în limba română.

Problematica reflectată de documentele cuprinse în volum, variată încă de la început, sporește pe măsură ce ia amploare procesul de deșteptare a conștiinței naționale moderne la popoarele din Balcani. Astfel, izvoarele din secolele XIV—XVIII privesc mai cu seamă următoarele aspecte: protejarea populației de la sudul Dunării de către unii domni români (Mircea cel Bătrîn, Vlad Dracul, Mihai Vițazu) sau așezarea sistematică de bulgari și sîrbi în unele părți din Țara Românească (vezi în acest sens și privilegiile acordate de Constantin Șerban, Antonie Vodă din Popești și Constantin Brâncoveanu, în cursul secolului al XVII-lea); înzestrarea materială și sprijinirea financiară a mănăstirilor athonite ori a celor din Serbia de o seamă de domni români sau sprijinul acordat dezvoltării spirituale a popoarelor din Balcani prin produsele tiparnițelor din Țara Românească și Moldova (Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu); planuri ale unor coaliții militaro-politice urmărind și eliberarea popoarelor sud-dunărene de sub jugul străin (Ștefan cel Mare, Petru Cercel, Vasile Lupu, Matei Basarab, Mihnea al III-lea) sau sprijinul dat în cursul secolului al XVII-lea de unii domni români (Constantin Mavrocordat, Constantin Moruzi) dezvoltării unor școli din Elada.

Odată cu prima jumătate a secolului al XIX-lea documentele cuprinse în volum ilustrează o multitudine de aspecte, dintre care ne mărginim să atragem atenția, în cazul Bulgariei, asupra următoarelor: tipărirea în Țara Românească, la 1828, a unui abecedar în limba bulgară; privilegiile acordate bulgarilor stabiliți în Moldova (1830) și Țara Românească (1832) iar mai apoi în Principatele Unite (1861); sprijinul acordat de statul român la înființarea de școli cu limba de predare bulgară, precum și la publicarea gazetelor bulgărești „Albina Bulgară” (1863), „Viitorul” (1863—1864), „Apărătorul” (1864), sau cu ocazia înființării „Comitetului revoluționar al tinerilor

bulgari” (1863) ori a Comitetului secret bulgaro-român” (1866), vizind eliberarea de sub suzeranitatea otomană; sprijinirea diplomatică și factică a insurecției naționale bulgare din 1876.

În ceea ce privește sprijinul acordat de români luptei de eliberare a popoului albanez, amintim următoarele aspecte reflectate de documentele publicate în volum: tipărirea în Țara Românească a primului abecedar în limba albaneză (1845); sprijinul dat înființării și activității ulterioare a societăților albaneze „Drita” (1885) și „Baškimi” (1906). Documentele din prezentul volum ilustrează și unele aspecte ale relațiilor de colaborare româno-sîrbă în lupta pentru dobîndirea deplină a independenței: amplificarea raporturilor diplomatice amicale după 1841; transporturi de arme din România spre Serbia (1862); încheierea tratatului de alianță româno-sîrb (1868); sprijinirea luptei armate a Serbiei împotriva Imperiului otoman (1875—1876). De același interes s-a bucurat din partea românilor și lupta de eliberare națională a Greciei, dovadă fiind documentele care atestă sprijinul dat de guvernul român „Asociației Centrale Filantropice” (1866), precum și unor societăți culturale cu vădit scop politic.

O semnificație aparte se cuvine acordată inițiativelor românești menite să contribuie la lupta de eliberare deplină a popoarelor din Balcani, luare de poziție ilustrată așa cum se cuvenea și prin unele documente din prezentul volum: înființarea „Ligiilor Balcanice” (1909), a „Ligiilor balcanice din România” (1913) și a „Institutului de studii sud-est europene” (în 1913, din inițiativa lui N. Iorga și G. Murgoci), toate urmărind o mai bună cunoaștere reciprocă și colaborarea între popoare legate printr-o îndelungată comunitate de tradiții și aspirații.

Firește, aceste citeva rînduri sînt de parte de a fi putut cuprinde bogăția de fapte și semnificații oferită de documentele reunite în volum. Toată această problematică este însă înfățișată pe larg, cu o argumentație istorică solidă, în introducerea substanțială la volum (p. 3—47) datorată lui Nicolae Ciachir. Deosebit de binevenită socotim anexarea, la finele volumului a unei bibliografii cuprinzînd cele mai însemnate contribuții ale istoriografilor din țările balcanice (p. 643—660), a unei bibliografii selective cu privire la problemele abordate de documentele acestui volum. Un indice consistent (p. 618—642) vine să întregască în chip necesar această realizare lăudabilă a Arhivelor românești.

COSTIN FENEȘAN